

Knygotyra
2020, vol. 75, pp. 141–161

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.75.64>

„ŽALIOJI“ ATVIROJI PRIEIGA LIETUVOJE

Fausta Kepalienė

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros, mediotyros ir leidybos tyrimų katedra
Universiteto g. 3, LT-0513 Vilnius, Lietuva
El. paštas fausta.kepaliene@kf.vu.lt

Santrauka. *Lietuvoje susiklostė palankios sąlygos atvirosios prieigos plėtrai: nesant komercinės mokslinių publikacijų leidybos kai kurie moksliniai žurnalai jau 1999 m. buvo laisvai prieinami internete. „Žaliajai“ atvirajai prieigai pamatą padėjo eLABa, 2011 m. pradėjusi veikti kaip nacionalinė mokslinės informacijos talpykla. Šiuo metu Lietuvoje iš viso palaikoma 13 mokslinės informacijos talpyklų, priimami ir atnaujinami įvairūs su atvirosios prieigos įgyvendinimu šalyje susiję teisės aktai. Šiuo straipsniu siekiama išanalizuoti, kaip Lietuvoje plėtojama „žalioji“ atviroji prieiga infrastruktūros, reglamentavimo ir jo įgyvendinimo požiūriais. Taikant dokumentų analizės tyrimo metodą analizuoti tarptautiniai, nacionaliniai ir instituciniai atvirosios prieigos įgyvendinimą reglamentuojantys dokumentai. Ši analizė parodė, kad Lietuvoje yra susiformavusi mokslinės informacijos talpyklų plėtrai palanki, atitinkanti tarptautinių atvirąją prieigą reglamentuojančių dokumentų nuostatas teisinė aplinka. Analizuotuose dokumentuose Lietuvos mokslinių publikacijų autoriams yra keliamas reikalavimas recenzuotas mokslines publikacijas per nustatytą laikotarpį pateikti eLABa ar kitai nurodytai talpyklai. Šis reikalavimas, kaip parodė nacionalinės talpyklos eLABa, apimančios 50 Lietuvos mokslo institucijų, statistinių rodiklių analizė, yra įvykdomas labai nedidele apimtimi. 2019 m. pabaigoje iš visų mokslinių publikacijų,*

Received: 2020 01 16. **Accepted:** 2020 10 14

Copyright © 2020 Fausta Kepalienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

kurių metaduomenys buvo pateikti eLABa, tik 3,4 proc. buvo įkelta kaip viso teksto dokumentai. Nedidelis mokslininkų aktyvumas naudojantis institucinėmis talpyklomis kaip mokslinių publikacijų leidybos kanalu yra ne tik Lietuvai, bet ir kitoms šalims būdinga problema. Analizuojant naujausius tyrimus, matyti, kad pasaulyje aktyviau mokslinės publikacijos keliamos į temines talpyklas, kuriose mokslo darbais dalijamasi su tos pačios srities mokslininkais, todėl ateityje būtų aktualu ištirti Lietuvos teminių talpyklų kūrimo ir palaikymo poreikį.

Reikšminiai žodžiai: *atviroji prieiga, mokslinės informacijos talpyklos, mokslinių publikacijų leidyba.*

Green Open Access in Lithuania

Summary. *Favorable conditions for the development of open access have been created in Lithuania: in the absence of scholarly commercial publishing, some scholarly journals in 1999 were already freely available on the Internet. eLABa, in 2011 launched as a national repository, laid the foundation for the development of “green” open access in Lithuania. Currently 13 repositories in Lithuania are maintained and various legal acts related to the implementation of open access in the country have been adopted. The aim of this article is to analyze how “green” open access is being developed in Lithuania in terms of infrastructure, regulation, and implementation. International, national, and institutional documents regulating the implementation of open access were analyzed using the document analysis method. The analysis showed that a legal environment which complies with the provisions of international documents regulating open access has been formed. In the analyzed documents, the authors of Lithuanian scholarly publications are required to submit their peer-reviewed publications to eLABa or another specified repository within a specific period. This requirement, as shown by the analysis of statistical indicators of the national repository eLABa, is fulfilled to a very small extent. Only 3.4% of all scholarly publications for which metadata had been submitted to eLABa were uploaded as full text documents at the end of 2019. It means that scholars provide bibliographic data on publications to eLABa, but upload only a small part of the full-text documents to it. One of the reasons for the low level of activity in promoting scholarly publications to eLABa could be that most Lithuanian scholarly journals are open access in nature and are already publicly available. Also, uploading a full-text scholarly publication to a*

repository, not just registering it, does not have a direct impact on the attestation of the researchers at most universities in Lithuania. However, the low use of institutional repositories as a channel for publishing scholarly publications is a common problem not only in Lithuania, but also in other countries. There is a global trend of subject repositories being used for the dissemination of full-text scholarly publications, while institutional repositories – for providing bibliographic information on research output and uploading student works. This situation, where only a very small proportion of all registered scholarly publications are uploaded to institutional repositories, does not allow scientific institutions to ensure the long-term preservation of scholarly works. In general, it can be seen that the debate on open access and, at the same time, the way to implement “green” open access, is becoming more and more concrete, focusing on specific, practical issues. Instead of considering whether open access is needed, discussion is moved on to the question of what measures should be taken to address the lower-than-expected scholars’ involvement in the implementation of open access publishing. Therefore, the research of scholars’ open access publishing behaviour is important in order to better understand the needs of authors for the dissemination of open access scholarly publications. In the case of the implementation of “green” open access in Lithuania, it is important to find out what determines the choice of the scholars to provide or not publications to eLABa and / or international repositories as well as to investigate if there is a need to create Lithuanian subject-based repositories.

Keywords: *open access, repositories, scholarly publishing.*

ĮVADAS

Kai 1999 metais pasaulyje prasidėjo atvirosios prieigos judėjimas¹, internete jau buvo galima rasti laisvai prieinamų Lietuvos mokslinių žurnalų straipsnių², o 2003 m. pradėta kurti Elektroninių tezių ir disertacijų (ETD) informacinė sistema³. Siekiamos atliepti akademinės bendruomenės poreikius

- 1 KUPRIENĖ, Jūratė; PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Open Access to Scientific Publications: the Situation in Lithuania. *Scienscominfo: Nordic-Baltic Forum for Scientific Communication*, 2009, vol. 5, No. 2, p. 1.
- 2 MACEVIČIŪTĖ, Elena. Šiuolaikiniai mokslo serialiniai leidiniai. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 216.
- 3 Lietuvos ETD informacinė sistema [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. lapkričio 3 d.].

aktyviausiai kuriant atvirąją prieigą Lietuvoje veikė aukštųjų mokyklų bibliotekos⁴. 2005 m. Lietuvos mokslinių bibliotekų asociacija suorganizavo pirmąjį seminarą atvirosios prieigos tema⁵, o Lietuvos akademinė bibliotekų tinklas, plėtodamas Europos Sąjungos struktūrinės paramos lėšomis finansuojamus projektus⁶, sukūrė mokslinės informacijos talpyklą eLABa. 2011-aisiais, į vieną sujungus skirtingas anksčiau sukurtas duomenų bazes, eLABa įgijo nacionalinės mokslo ir studijų dokumentų talpyklos statusą⁷.

Atviroji prieiga dažniausiai yra apibūdinama kaip mokslinės literatūros, kuri yra skaitmeninė, platinama internetu (per atvirosios prieigos mokslinius žurnalus ir mokslinės informacijos talpyklas) nemokamai ir kuriai taip pat gali būti netaikomi kai kurie ar daugelis autorių teisių apribojimų, leidybos būdas⁸. Šiame straipsnyje susitelkiama į „žaliąją“ atvirosios prieigos įgyvendinimo būdą, kai mokslinės publikacijos yra skelbiamos jas įkeliant į mokslinės informacijos talpyklas – „mokslinių organizacijų arba institucijų kuriamas įvairialypes informacijos sancaupas“⁹, kurias sudaro viso teksto mokslinės publikacijos, skelbiamos autorių, institucijų ar leidėjų iniciatyva.

Į mokslinės informacijos talpyklų problematiką gilinasi keletas Lietuvos autorių. Glosienė, Viliūnas (2006)¹⁰ apibūdino mokslinės informacijos talpyklos sąvoką, tipus, paskirtį. Lietuvos mokslinės informacijos talpyklų klausimą taip pat nagrinėjo Dagienė, Paliulis (2009)¹¹ nurodydami šio mokslinių publikacijų leidybos būdo privalumus ir trūkumus kitų elektroninės akademinės leidybos kanalų kontekste. Stonkienė, Atkočiūnienė, Matkevičienė mokslinės informa-

4 SCHMIDT, Birgit; KUCHMA, Iryna. *Implementing Open Access Mandates in Europe: OpenAIRE study on the development of Open Access Repository Communities in Europe*, 2012, p. 83.

5 KUPIRIENĖ, Jūratė; PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Open Access to Scientific Publications, p. 1.

6 KRETAVIČIENĖ, Meilė. Open Access in the Baltic Countries. *Sciencominfo: Nordic-Baltic Forum for Scientific Communication*, 2008, vol. 4, No. 1, p. 1.

7 KUPIRIENĖ, Jūratė. *Informacijos organizavimo principų taikymas elektroninėje erdvėje: strateginių krypčių nustatymas mokslinėms skaitmeninėms bibliotekoms* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2012, p. 8.

8 SUBER, Peter. *Open Access*. Cambridge, 2012, p. 4.

9 GLOSIENĖ, Audronė; VILIŪNAS, Giedrius. Institucinės talpyklos ir naujoji mokslinės informacijos sankloda. *Informacijos mokslai*, 2006, t. 36, p. 56.

10 Ten pat.

11 DAGIENĖ, Eleonora; PALIULIS, Narimantas. Features, Possibilities and Problems of Academic E-Publishing in Lithuania. *Business: Theory and Practice*, 2009, vol. 10, iss. 2, p. 159–171.

cijos talpyklų temą tyrė mokslo komunikacijos ir jos kaitos (2009)¹², autorių teisių (2009)¹³ kontekstuose. Kuprienė, Prokopčik, Petrauskienė (2017)¹⁴ analizo veiksnius, darančius įtaką mokslinės informacijos talpyklų funkciškumui. Iki šiol Lietuvos mokslinės informacijos talpyklų infrastruktūra ir teisės aktai, kuriais reglamentuojamas mokslinių publikacijų skelbimas Lietuvos atvirosios prieigos talpyklose, išsamiau nagrinėti nebuvo, todėl lieka neaišku, koks yra mokslo informacijos talpyklų tinklas Lietuvoje bei kokios mokslo politikos nuostatos šioje srityje taikomos ir kaip jų laikomasi.

Atsižvelgiant į tai, formuluojamas šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti, kaip Lietuvoje plėtojama „žalioji“ atvirosios prieiga infrastruktūros, reglamentavimo ir jo įgyvendinimo požiūriais. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**: 1) išanalizuoti Lietuvoje kuriamas mokslinės informacijos talpyklas apibrėžiant jų skaičių, tipus, valdytojus (institucinę priklausomybę); 2) remiantis tarptautiniais ir nacionaliniais teisės aktais ištirti, kokie reikalavimai keliami Lietuvos autoriams teikiant mokslines publikacijas talpykloms; 3) išanalizuoti nacionalinės mokslinės informacijos talpyklos eLABa statistinius duomenis apie joje saugomų viso teksto mokslinių publikacijų mastą ir pobūdį. **Tyrimo objektas** – Lietuvos mokslinės informacijos talpyklos.

Taikomi tyrimo metodai:

- 1) Teminės analizės tyrimo metodu nagrinėjami teisės aktai, kuriais reglamentuojama mokslinės informacijos talpyklų veikla. Dokumentai analizei atrenkami vykdant paiešką internete ir juos suskirstant į tris grupes: tarptautinius, nacionalinius ir institucinius. Tekstai nagrinėjami visų pirma juose išskiriant pasikartojančias temas (kategorijas). Toliau kiekvienas dokumentas pagal nustatytas kategorijas analizuojamas atskirai, fiksuojant svarbiausius aspektus. Galiausiai surinkta informacija apdorojama lyginant ją tarpusavyje, grupuojant, apibendrinant.
- 2) Aprašomosios statistikos tyrimo metodu įvertinama, kiek ir kokio tipo mokslinių publikacijų yra saugoma nacionalinėje Lietuvos mokslinės

12 STONKIENĖ, Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; MATKEVIČIENĖ, Renata. Mokslo komunikacijos kaita. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 48, p. 46–67.

13 STONKIENĖ, Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; MATKEVIČIENĖ, Renata. *Autorių teisių mokslo komunikacijoje. Lietuvos mokslininkų kūrinių, publikuojamų valstybės remiamuose moksliniuose žurnaluose, teisinė intelektinės nuosavybės apsauga* [monografija]. Vilnius, 2009. 350 p.

14 KUPRIENĖ, Jūratė; PROKOPČIK, Marija; PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Sistemų sąveikumas kaip mokslo publikacijų talpyklų tobulinimo sąlyga mokslinėje komunikacijoje. *Informacijos mokslai*, 2017, Nr. 78, p. 7–35.

informacijos talpykloje eLABa. Ši talpykla apima 50 Lietuvos aukštojo mokslo institucijų ir jos statistiniai rodikliai yra viešai prieinami internete (www.elaba.lt).

LIETUVOS MOKSLINĖS INFORMACIJOS TALPYKLOS

Lietuvišką terminą *mokslinės informacijos talpyklos* (t. y. vertimą iš anglų kalbos žodžio „repository“) pasiūlė Glosienė, Viliūnas straipsnyje „Institucinės talpyklos ir naujoji mokslinės informacijos sankloda“¹⁵. Skirtingi autoriai kaip pagrindinius mokslinės informacijos talpyklų tipus išskiria temines (pvz., fizikos mokslo srities „arXiv“¹⁶) ir institucines (pvz., Harvardo universiteto „Dash“¹⁷) talpyklas¹⁸. Šiame straipsnyje, atsižvelgiant į Lietuvoje veikiančias mokslinės informacijos talpyklas, siūloma tokia mokslinės informacijos talpyklų tipologija: 1) institucinės; 2) tarpinstitucinės; 3) teminės. Tarptautiniame mokslinės informacijos talpyklų kataloge OpenDOAR¹⁹ iš viso užregistruota 13 Lietuvoje veikiančių mokslinės informacijos talpyklų (1 lentelė).

1 LENTELĖ. Lietuvos mokslinės informacijos talpyklų sąrašas (sudaryta autorės remiantis OpenDOAR duomenimis)

Institucinės talpyklos		
1	Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos institucinė talpykla	vb.lka.lt
2	ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto virtuali biblioteka	https://vb.ism.lt
3	Kauno technologijos universiteto talpykla KTU ePubl	epubl.ktu.edu
4	Kauno kolegijos talpykla	dspace.kaunokolegija.lt
5	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (LMAVB) elektroninis archyvas	elibrary.mab.lt
6	Lietuvos sporto universiteto virtuali biblioteka	vb.lsu.lt/repository

15 GLOSIENĖ, Audronė; VILIŪNAS, Giedrius. Institucinės talpyklos..., p. 56.

16 arxiv.org.

17 dash.harvard.edu.

18 GLOSIENĖ, Audronė; VILIŪNAS, Giedrius. Institucinės talpyklos..., p. 56.

19 v2.sherpa.ac.uk/pendoar (2019 m. gruodžio 10 d. duomenimis).

7	LSMU e. dokumentų talpykla (LSMU eDoc)	eknygos.lsmuni.lt/etalpykla
8	Mykolo Romerio universiteto institucinė talpykla	repository.mruni.eu
9	Vilniaus Gedimino technikos universiteto talpykla	dspace.vgtu.lt
10	Vytauto Didžiojo universiteto talpykla	eltalpykla.vdu.lt
11	Vilniaus universiteto virtuali biblioteka	repository.vu.lt
Tarpinstitucinės talpyklos		
12	Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka eLABa	elaba.lt
Teminės talpyklos		
13	Lituanistika ²⁰	lituanistika.lt

Tarpinstitucinė talpykla eLABa, apibrėžiama kaip „nacionalinė Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka, kurioje kaupiami ir viešai prieigai teikiami mokslo ir studijų dokumentai ir / arba jų metaduomenys“²¹, yra didžiausia šalyje. Ji apima 50 Lietuvos mokslo institucijų²² ir joje saugoma 83 593 atvirosios prieigos dokumentai²³.

Lietuvoje taip pat veikia 11 institucinių talpyklų (žr. 1 lentelę). Mokslo institucijoms randasi būtinybė kurti atskiras, decentralizuotas institucines talpyklas, nes tarpinstitucinė ir nacionaliniu mastu veikianti talpykla ne visada gali atitikti konkrečios mokslo institucijos poreikius kaupti informaciją ir teikti viešą prieigą²⁴. Atsižvelgiant į poreikius, į institucinę talpyklą gali būti keliama ne tik mokslinė produkcija, bet ir studijoms skirta medžiaga (pvz., dėstytojų skaidrės), kitų užsienio autorių moksliniai straipsniai. Tai, kad kuriant ir palaikant šias talpyklas siekiama atliepti institucijos akademinės bendruomenės

20 OpenDOAR kaip mokslinės informacijos talpykla užregistruota duomenų bazė „Lituanistika“, į kurią įkeliami lituanistikos mokslo darbai yra atrinkti humanitarinių ir socialinių mokslų ekspertų. Kadangi publikacijų atrankos vykdymas mokslinės informacijos talpykloms nėra būdingas, šią elektroninę platformą būtų galima priskirti duomenų bazėms.

21 Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka eLABa [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/pradzia>>.

22 eLABa institucijos. Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka eLABa [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/elaba/institucijos>>.

23 eLABa talpyklos statistika [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/talpykla/statistika>>.

24 DAGIENĖ, Eleonora; PALIULIS, Narimantas. Features, Possibilities and Problems..., p. 163.

poreikius, pažymima talpyklų interneto svetainėse. Pavyzdžiui, Lietuvos sveikatos mokslų universiteto e. dokumentų talpykla (LSMU eDoc) yra apibūdinama kaip „paslaugų visuma, skirta universiteto bendruomenės narių sukurtos informacijos skaitmeninių duomenų valdymui ir sklaidai“²⁵; Mykolo Romerio universiteto (MRU) institucinėje talpykloje „kaupiama ir saugoma universiteto mokslininkų ir studentų moksliniai bei intelektiniai kūriniai“²⁶ (MRU institucinė talpykla, 2019).

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ TEIKIMO TALPYKLOMS REGLAMENTAVIMAS TARP- TAUTINIU IR NACIONALINIU LYGMENIMIS

Atvirosios prieigos judėjimo pradžioje impulsą šio naujo leidybos būdo įgyvendinimui davė priimti tarptautiniai dokumentai – Budapešto (2002)²⁷, Berlyno (2003)²⁸ ir Bethesdos (2003)²⁹ deklaracijos. Vėliau, siekiant sustiprinti atvirosios prieigos pozicijas ir nubrėžti tolesnes jos raidos kryptis, priimti ir kiti tarptautiniai atvirąją prieigą reglamentuojantys dokumentai, kuriais remiantis buvo formuojama ir atvirosios prieigos įgyvendinimo strategija Lietuvoje. Juose daug dėmesio skiriama mokslinių publikacijų teikimui talpykloms kaip reikalavimui, įpareigojimui, kuris, visų pirma, yra taikomas mokslinių publikacijų autoriams. Taip pat aptariami tokie klausimai kaip:

- a) mokslinių publikacijų, kurios turėtų būti teikiamos talpyklai (-oms), pobūdis (moksliniai straipsniai, monografijos ir kt.), kokybės reikalavimai (tik recenzuota ar ir nerecenzuota mokslinė medžiaga („pilkoji“ literatūra)), mokslinės publikacijos parengimo stadija (t. y. mokslinė publikacija po jos paskelbimo – printas; galutinė, jau aprobuota publikacijos versija prieš jos paskelbimą – postprintas; juodraštinė versija prieš recenzavimą – preprintas);

25 LSMU e. dokumentų talpykla (LSMU eDoc) [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eknygos.lsmuni.lt/etalpykla/>>.

26 MRU institucinė talpykla [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://repository.mruni.eu/?locale-attribute=lt>>.

27 Budapest Open Access Initiative [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/>>.

28 Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>>.

29 Bethesda Statement on Open Access Publishing [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>>.

- b) laikotarpis, per kurį mokslinės publikacijos turėtų būti pateikiamos talpyklai (-oms);
- c) mokslinių publikacijų paskelbimo atvirojoje prieigoje sąsajos su mokslininkų atestacija, karjeros galimybėmis.

Galima nurodyti šiuos tris pastaruosiu metu priimtus tarptautinius atvirosios prieigos įgyvendinimą (o kartu ir publikacijų skelbimą mokslinės informacijos talpyklose) reglamentuojančius dokumentus:

1. **UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairės**³⁰ (2012 m.). Šiose gairėse pateikiamos rekomendacijos, kaip parengti tinkamą atvirosios prieigos įgyvendinimo politiką, taikytiną konkrečioje valstybėje nacionaliniu ir instituciniu lygmenimis. Formuojant atvirosios prieigos įgyvendinimo ir plėtros gaires siūloma: įpareigoti mokslininkus į talpyklas kelti mokslinius straipsnius, o monografijas – esant galimybei; nurodyti konkrečias mokslinės informacijos talpyklas ir laikotarpį, per kurį turėtų būti pateikiamos publikacijos; susieti mokslinių publikacijų teikimą talpykloms su mokslininkų atestacija ir karjeros galimybėmis.
2. **Atvirosios prieigos prie mokslinių publikacijų ir tyrimų duomenų „Horizonte 2020“ gairės**³¹ (priimta 2016 m. vasario 15 d.). Šių gairių paskirtis – suteikti informaciją, kaip turėtų būti suteikiama vieša prieiga prie recenzuojamų mokslinių publikacijų, kurios parengtos atliekant tyrimus, finansuotus programos „Horizontas 2020“ lėšomis. Dokumente nurodoma, kad reikalavimas suteikti atvirąją prieigą taikomas moksliniams straipsniams, tačiau rekomenduojama esant galimybei prieigą suteikti ir monografijoms, knygoms, konferencijų medžiagai, „pilkajai“ literatūrai (neformaliai išleisti mokslinei medžiagai, kurios parengimo procese nedalyvavo leidėjai, pavyzdžiui, tyrimo ataskaitoms). Mokslinių publikacijų autoriai galutinę recenzuotą publikacijos versiją (pataisytą pagal recenzentų pastabas ir priimtą publikuoti ar iškart po publikavimo) turi pateikti pasirinktai mokslinės informacijos talpyklai. Pažymėtina, kad talpyklai turi būti teikiami ir atvirosios prieigos moksliniuose žurna-

30 UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairės [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/policy-guidelines-for-the-development-and-promotion-of-open-access>>.

31 Atvirosios prieigos prie mokslinių publikacijų ir tyrimų duomenų „Horizonte 2020“ gairės [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf>.

luose publikuoti straipsniai taip siekiant užtikrinti ilgalaikį šių straipsnių išsaugojimą. Humanitarinių ir socialinių mokslų publikacijoms taikomas embargo laikotarpis neturėtų būti ilgesnis nei 12 mėnesių, o kitų mokslo sričių publikacijoms – ne ilgesnis nei 6 mėn.

3. 2018 m. balandžio 25 d. **Europos Komisijos rekomendacija dėl prieigos prie mokslinės informacijos ir tos informacijos išsaugojimo**. Šioje rekomendacijoje nurodoma, kad laikydamosi ES autorių teisių ir gretutinių teisių valstybės narės turi užtikrinti, kad „visos mokslinės publikacijos, parengtos pagal viešosiomis lėšomis finansuojamus mokslinius tyrimus, ne vėliau kaip nuo 2020 m. būtų prieinamos atvirai“³². Dokumente pabrėžiama būtinybė autoriams rūpintis savo intelektinės nuosavybės teisėmis į kūrinių užsitikrinant galimybę įvykdyti su atvirąja prieiga susijusius įsipareigojimus.

Šiuose tarptautiniuose dokumentuose išdėstytos nuostatos atspindi nuoseklią siekį atvirąją prieigą įgyvendinti vis platesniu mastu. 2002–2003 m. Budapešto, Berlyno, Bethesdos deklaracijose pateikiamas atvirosios prieigos sampratos ir įgyvendinimo būdų aiškinimas, o po 10 metų – 2012 m. priimtoje UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairėse išdėstomi gana konkretūs siūlymai, kaip formuojant atvirosios prieigos politiką paskatinti šios mokslinių publikacijų leidybos formos plėtrą šalių viduje. Atvirosios prieigos prie mokslinių publikacijų ir tyrimų duomenų „Horizonte 2020“ gairėmis mokslininkams, gavusiems finansavimą iš programos „Horizontas 2020“, keltas reikalavimas mokslines publikacijas (visų pirma, mokslinius straipsnius) pateikti mokslinės informacijos talpyklai (-oms). 2018 m., Europos Komisijai priėmus rekomendaciją „Dėl prieigos prie mokslinės informacijos ir tos informacijos išsaugojimo“, numatyta, kad ne tik tam tikrų tyrimus finansuojančių programų, tačiau visų viešosiomis lėšomis finansuojamų tyrimų pagrindu parengtos publikacijos turės būti prieinamos viešai. Rekomendacijoje plačiau priemonės, kurioomis turėtų būti įgyvendinamas šis tikslas, nenurodomos – šalys narės įpareigojamos pačios nusistatyti institucinę mokslinių publikacijų sklaidos ir prieigos prie jų politiką. Iki šiol buvo viešai skelbiama tik dalis viešosiomis lėšomis atliktų tyrimų pagrindu parengtų mokslinių publikacijų, o minėtoje rekomendacijoje keliami reikalavimai mokslo politiką formuojančias institucijas, aukštojo mokslo ir

32 Europos Komisijos rekomendacija dėl prieigos prie mokslinės informacijos ir tos informacijos išsaugojimo [2018] L 134/13 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0790&from=EN>>.

studijų įstaigas, mokslines bibliotekas iš naujo permąstyti mokslinių publikacijų saugojimo ir sklaidos modelius. Visgi, siekiant tikslų, numatytų rekomendacijoje, būtini papildomi finansiniai ištekliai tiek esamai mokslinės informacijos talpyklų infrastruktūrai atnaujinti ir išplėsti, tiek ir mokslinių publikacijų leidybos ir sklaidos proceso dalyvių kompetencijoms ir įgūdžiams tobulinti.

Nagrinęjant Lietuvoje galiojančius atvirąją prieigą reglamentuojančius dokumentus, matyti, kad juose dėstomos nuostatos iš esmės atliepia tarptautinėje erdvėje nusistovėjusius kertinius atvirosios prieigos įgyvendinimo ir plėtos principus. Pamatinė atvirosios prieigos nuostata – tai, kad mokslinės publikacijos, parengtos atliekant viešomis lėšomis finansuojamus tyrimus, būtų nemokamai internetu prieinamos visuomenei – į Lietuvos mokslo ir studijų įstatymą įtraukta jau 2009 m. (LR mokslo ir studijų įstatymo 45 straipsnis)³³. Bendrieji principai dėl atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų suteikimo išdėstyti Lietuvos mokslo tarybos (LMT) Atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų gairėse, priimtose 2016 m.³⁴ Gairės tiesiogiai taikomos LMT finansuotų projektų pagrindu parengtoms mokslinėms publikacijoms. Svarbu tai, kad gairės paremtos ir atitinka esmines tarptautinių dokumentų (Atvirosios prieigos prie mokslinių publikacijų ir tyrimų duomenų „Horizonte 2020“ gairės, 2012 m. UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtos ir skatinimo gairės) nuostatas – jose numatoma, kad publikacijos iš karto po paskelbimo turi būti įkeltos į talpyklą, o jei yra taikomas embargo periodas, jis biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių publikacijoms negali būti ilgesnis kaip 6 mėn., o humanitarinių ir socialinių mokslų sričių – 12 mėn.³⁵

Tarptautiniame atvirąją prieigą reglamentuojančių institucinių dokumentų registre ROARMAP³⁶ atvirąją prieigą reglamentuojančius dokumentus yra užregistravę 5 Lietuvos universitetai³⁷:

33 Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas (Žin., 2009, Nr. 54-2140; 2009, TAR, 2016-07-14, Nr. 2016-20555) [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.infolex.lt/ta/51734>>.

34 Lietuvos mokslo taryba. Atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų gairės. [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. spalio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/dceeeb10e05711e59cc8b27b54efaf6e>>.

35 Apie licencijas. Creative commons [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://creativecommons.org/licenses/?lang=lt>>.

36 Nuoroda internete [žiūrėta 2019 m. lapkričio 2 d.]: <<http://roarmap.eprints.org/>>.

37 Informaciją registre taip pat pateikia Lietuvos sveikatos mokslų ir Vytauto Didžiojo universitetai, tačiau autorei viešojoje erdvėje nepavyko rasti šių universitetų parengtų atvirąją prieigą reglamentuojančių dokumentų.

1. Vilniaus universitetas (VU)³⁸
2. Kauno technologijos universitetas (KTU)³⁹
3. Klaipėdos universitetas (KU)⁴⁰
4. Mykolo Romerio universitetas (MRU)⁴¹
5. Vilniaus Gedimino technikos universitetas (VGTU)⁴²

Šiuose dokumentuose (susisteminta informacija pateikiama 2 lentelėje, parengta autorės remiantis straipsnio 38–42 išnašose nurodytais dokumentais) pateikiami tokie su publikacijų teikimu talpyklai susiję reikalavimai kaip: talpykla (-os), į kurią (-as) turėtų būti keliamos publikacijos, publikacijų tipai, pateikimo talpyklai ir, jei taikoma, embargo laikotarpis, autorių teisių politika ir įtaka akademinį darbuotojų atestacijai. Trys aukštojo mokslo įstaigos (VU, KTU ir KU) kaip talpyklą, į kurią turėtų būti keliamos publikacijos, nurodo eLA-Ba. MRU ir VGTU numato, kad publikacijos turėtų būti keliamos į universitete veikiančią institucinę mokslinės informacijos talpyklą. Į talpyklą turėtų būti keliamos visos mokslinės publikacijos (išskyrus VU nuostatus, kuriuose nurodoma, kad į talpyklą turėtų būti keliami moksliniai straipsniai ir konferencijų medžiaga, o kitos publikacijos – pagal galimybę).

Visuose analizuotuose dokumentuose prašoma talpyklai pateikti *printus* ar *postprintus*; talpyklose skelbiama tik recenzuota mokslinė produkcija. Publikacijos turėtų būti teikiamos iš karto po priėmimo publikuoti (KTU, KU,

- 38 Vilniaus universiteto atvirosios prieigos prie mokslo (meno) ir studijų darbų nuostatai (patvirtinti 2017 m.). Vilniaus universiteto biblioteka, 2019 m [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.vu.lt/site_files/Senatas_Taryba/S-2017-11/VU_atvirosios_prieigos_nuostatai.pdf>.
- 39 Kauno technologijos universiteto atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų nuostatai (patvirtinta 2016 m.). Kauno technologijos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <<https://biblioteka.ktu.edu/news/patvirtinti-atvirosios-prieigos-prie-mokslo-publikaciju-ir-duomenu-nuostatai/>>.
- 40 Klaipėdos universiteto atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų gairės (patvirtinta 2018 m.). Klaipėdos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.ku.lt/kub/wp-content/uploads/sites/15/2019/01/KU_atvirosios_prieigos_gaires.pdf>.
- 41 Mykolo Romerio universiteto atvirosios prieigos politikos nuostatai (patvirtinta 2016 m.). Mykolo Romerio universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://roarmap.eprints.org/234/>>.
- 42 Vilniaus Gedimino technikos universiteto atvirosios prieigos prie duomenų ir mokslo publikacijų gairės (patvirtinta 2016 m.). Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vgtu.lt/files/1672/83/4/2_0/VGTU_Atvirosios_prieigos_prie_duomenu_ir_mokslo_publikaciju_gaires.pdf>.

2 LENTELĖ. Lietuvos mokslo ir studijų institucijų esminės nuostatos publikacijų teikimo mokslinės informacijos talpykloms atžvilgiu (sudaryta autorės remiantis universitetų atvirosios prieigos įgyvendinimo politiką reglamentuojančiais dokumentais)

Nuostatos	Vilniaus universitetas	Kauno technologijos universitetas	Klaipėdos universitetas	Mykolo Romerio universitetas	Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Publikacijų tipai	Mokslinių straipsnių, konferencijų medžiaga (kitos mokslinės publikacijos – pagal galimybę). Gali būti keliami <i>printai</i> ir <i>postprintai</i> .	Visos Universiteto priekšryš turinčios mokslo publikacijos (<i>printai</i> ir <i>postprintai</i>)	Viešosiomis išdomis vykdytų tyrimų pagrindu paskelbtos publikacijos (<i>printai</i> ir <i>postprintai</i>)	Universiteto mokslininkų ir tyrėjų publikacijų visatekstės skaitmeninės kopijos ir visi su jomis susiję duomenys (<i>printai</i> ir <i>postprintai</i>)	Universiteto mokslininkų publikacijos (<i>printai</i> ir <i>postprintai</i>)
Mokslinės informacijos talpykla (-os)	eLABa	eLABa	eLABa	Institucinė atvirosios prieigos talpykla	VGTU ar kita projekte numatyta talpykla. Rekomenduojama pasirinkti talpyklą, kuri suteikia pateiktoms publikacijoms identifikatorių ir iš karto atveria publikacijų metaduomenis.
Pateikimo taisyklai laikotarpis ir embargo laikotarpis	Jei netaikomas embargo laikotarpis – ne vėliau kaip per 60 kalendorinių dienų nuo publikavimo. Gali būti taikomas ne ilgesnis kaip 12 mėnesių embargo laikotarpis.	Jei netaikomas embargo laikotarpis – iš karto po priėmimo publikuoti. Biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių mokslo publikacijos gali būti taikomas 6 mėnesių embargo laikotarpis, o humanitarinių ir socialinių mokslų sričių mokslo publikacijos – 12 mėnesių embargo laikotarpis.	Jei netaikomas embargo laikotarpis – iš karto po priėmimo publikuoti. Biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių mokslo publikacijos gali būti taikomas 6 mėnesių embargo laikotarpis, o humanitarinių ir socialinių mokslų sričių mokslo publikacijos – 12 mėnesių embargo laikotarpis.	Ne vėliau kaip 12 mėnesių po publikavimo	Publikuoti straipsnius žurnaluose, kurie taiko ne ilgesnį kaip 6 mėnesių embargo laikotarpį biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių mokslo publikacijoms, o humanitarinių ir socialinių mokslų sričių mokslo publikacijoms – 12 mėnesių embargo laikotarpį.
Įtaka mokslininkų atestavimui	Akademinių darbuotojų atestavimo metu įskaitomi tik tie moksliniai straipsniai, kurie yra įkelti į eLABa.	Viso teksto dokumentai naudojami autorių ir padalinii mokslo vertinimui.	Nenurodoma	Nenurodoma	Nenurodoma
Autorių teisių politika	Autoriams rekomenduojama su leidėjais pasirašyti vieną iš nustatytų licencinės sutarties priedų siekiant garantuoti teises įkelti mokslinius straipsnius į eLABa ir pateikti juos viešai prieigai.	Publikacijų autoriams rekomenduojama pasirašyti publikavimo sutarties su komerciniu leidėju priedą.	Publikacijų autoriams rekomenduojama pasirašyti publikavimo sutarties su komerciniu leidėju priedą.	Publikacijų autoriams rekomenduojama pasirašyti publikavimo sutarties su komerciniu leidėju priedą.	Publikuoti straipsnius žurnaluose, kurie taiko ne ilgesnį kaip 6 mėnesių embargo laikotarpį biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių mokslo publikacijoms, o humanitarinių ir socialinių mokslų sričių mokslo publikacijoms – 12 mėnesių embargo laikotarpį.

VGTU); ne vėliau kaip per 60 kalendorinių dienų nuo publikavimo (VU); ne vėliau kaip 12 mėnesių po publikavimo (MRU). Numatomas embargo laikotarpis neturėtų viršyti 12 mėn. socialinių ir humanitarinių mokslų sričių publikacijoms ir 6 mėn. biomedicinos, fizinių, technologijos ir žemės ūkio mokslų sričių publikacijoms. Siekiant, kad autoriai išsaugotų teises teikti savo mokslines publikacijas talpykloms, jiems siūloma su leidėjais pasirašyti vieną iš nustatytų licencinės sutarties priedų (pavyzdinės formos pateikiamos Elektroninių dokumentų įkėlimo į Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos informacinę sistemą tvarkos pavyzdinio aprašo 1–3 prieduose⁴³). UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairėse rekomenduojama skatinti mokslininkus teikti publikacijas mokslinių publikacijų talpyklai įtraukiant tai į atestacijai keliamus reikalavimus. Ši nuostata taikoma VU mokslininkams – darbuotojų atestavimo metu įskaitomi tik tie moksliniai straipsniai, kurie yra įkelti į eLABa (išskyrus atvejus, kai to padaryti neįmanoma dėl teisinių ar kitų kliūčių).

REIKALAVIMŲ TEIKTI MOKSLINES PUBLIKACIJAS TALPYKLAI ĮGYVENDINIMAS

2019 m. gruodžio 30 d. duomenimis, į eLABa buvo įkelta 60 899 atvirosios prieigos dokumentai⁴⁴, kurių didžioji dauguma (80 proc.) yra elektroninės tezės ir disertacijos (studentų baigiamieji darbai) ir tik 20 proc. – mokslinės publikacijos (žr. 3 lentelę). Nors į eLABa įkeltų ir viešai prieinamų mokslinių publikacijų skaičius nuo 2010 iki 2019 m. išaugo daugiau nei 3 kartus (2010 m. – 4 500, 2019 m. – 13 880), į šią talpyklą įkeliama tik labai nedidelė dalis viso teksto dokumentų. eLABa 2019 m. pabaigoje buvo pateikta 415 344 mokslinių publikacijų aprašai, o įkeltų viso teksto publikacijų – 13 880 (sudaro 3,4 proc. eLABa aprašytų dokumentų). Vadinasi, mokslininkų publikacijos talpykloje eLABa registruojamos (pateikiami publikacijų bibliografiniai duomenys), tačiau kaip viso teksto dokumentai įkeliama tik nedidelė dalis mokslinės produkcijos.

43 Elektroninių dokumentų įkėlimo į Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos informacinę sistemą tvarkos pavyzdinis aprašas. elaba.lt [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.elaba.lt/elaba-portal/documents/19/21849/20150119_VU_isakymas_eLABa_tvakos_aprasas.pdf/66356e3a-8702-43f1-a081-0b726250d043>.

44 eLABa talpyklos statistika [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/talpykla/statistika>>.

	2019	2010
Atvirosios prieigos dokumentai	83 593	16 500
Visateksčiai Lietuvos mokslo ir studijų publikacijų duomenų bazės (PDB) dokumentai	13 880 (iš jų viešai prieinama 11 980)	~4 500
Visateksčiai Lietuvos elektroninių tezių ir disertacijų duomenų bazės (ETD) dokumentai	69 713 (iš jų viešai prieinama 48 919)	~12 000
Dokumentų aprašai	496 823	–
Publikacijų duomenų bazės aprašai	415 344	–
Elektroninių tezių ir disertacijų dokumentų aprašai	81 479	–

Kaip pažymima užsienio autorių darbuose⁴⁶, mažas mokslininkų įsitraukimas keliant mokslines publikacijas į institucines talpyklas yra globali atvirosios prieigos problema. Kitose šalyse, kaip ir Lietuvoje, institucinėse talpyklose viso teksto mokslinių publikacijų yra nedaug (išskyrus studentų darbus), o autorių skatinimas naudotis šiuo atvirosios prieigos leidybos kanalu išlieka svarbiausiu uždaviniu. Nors Stepheno Pinfieldo (et al.) atlikta OpenDOAR duomenų analizė rodo, kad 83 proc. visų talpyklų yra institucinės ir tik 11 proc. teminės⁴⁷,

45 eLABa talpyklos statistika [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]; ŠARLAUSKIENĖ, Lina. Informacijos paieška Lietuvos akademinės (mokslinės) informacijos duomenų bazėse. Iš *Naudojimasis elektroniniais mokslo informacijos šaltiniais (duomenų bazėmis)* [interaktyvus]. Vilnius, 2010, p. 105. Prieiga per internetą: <https://www.lmba.lt/sites/default/files/3_modulis.pdf>.

46 LUCA, Edvard; NARAYAN, Bhuva. Redesigning the Open-Access Institutional Repository: A User Experience Approach. *ICADL 2016: Digital Libraries: Knowledge, Information, and Data in an Open Access Society*, 2016, p. 275–281; NARAYAN, Bhuva; LUCA, Edward (et al.). Scholarly Communication Practices in Humanities and Social Sciences: A Study of Researchers' Attitudes and Awareness of Open Access. *Open Information Science*, 2018, Nr. 2, p. 168–180; OGUZ, Faith; ASSEFA, Shimelis. Faculty Members' Perceptions towards Institutional Repository at a Medium-sized University: Application of a binary logistic regression model. *Library Review*, 2014, Nr. 63, p. 189–202; LEE, Jongwook; BURNETT, Gary (et al.). Availability and Accessibility in an Open Access Institutional Repository: a case study [interaktyvus] [žiūrėta 2020 m. spalio 12 d.]. *Information Research*, 2015, Nr. 20 (1). Prieiga per internetą: <<http://www.informationr.net/ir/20-1/paper661.html#ogu14>>.

47 PINFIELD, Stephen; SALTER, Jennifer (et al.). Open Access Repositories Worldwide, 2005–2012: Past growth, current characteristics, and future possibilities. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 2014, Nr. 65 (12), p. 2411.

pastarosios yra naudojamos kur kas intensyviau (pvz., ArXiv, PubMed Central), jose sukauptas didelis viso teksto mokslinių publikacijų masyvas⁴⁸. Galima teigti, kad autoriai yra labiau suinteresuoti mokslinėmis publikacijomis dalintis su tai pačiai mokslinių tyrimų sričiai atstovaujančiais mokslininkais⁴⁹ nei su institucijos, kurioje dirba, akademinė bendruomene. Nurodomi tokie naudojimosi institucinėmis talpyklomis kaip mokslinių publikacijų leidybos kanalu barjerai: žinių spragos, naudojimuisi nepatogios platformos, laiko stoka ir mokslinių publikacijų kėlimo į institucinę talpyklą tik kaip tam tikro biurokratinio reikalavimo supratimas⁵⁰.

Lietuvoje viena iš mažo aktyvumo keliant mokslines publikacijas į eLABa priežasčių galėtų būti tai, kad dauguma Lietuvos mokslinių žurnalų yra atvirosios prieigos ir yra nemokamai prieinami internete. Tai suprasdami mokslininkai, publikuodamiesi Lietuvos atvirosios prieigos moksliniuose žurnaluose, galbūt nemato prasmės straipsnį teikti ir mokslinės informacijos talpyklai, nes publikacija ir taip yra viešai prieinama. Visgi, mokslinės publikacijos įkėlimas į talpyklą yra svarbus ne tik dėl jos atvėrimo, bet ir dėl ilgalaikio išsaugojimo (ne mažiau svarbi mokslinės informacijos talpyklų funkcija). Todėl UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairėse⁵¹, siekiant užtikrinti mokslinių straipsnių ilgalaikį išsaugojimą, siūloma į talpyklas kelti ir atvirosios prieigos moksliniuose žurnaluose publikuotus straipsnius. Kita mažo aktyvumo priežastis gali būti tai, kad viso teksto mokslinės publikacijos pateikimas ar nepateikimas talpyklai neturi jokio tiesioginio poveikio atestacijai – nėra kontrolės ir atskaitomybės mechanizmo. Kaip parodė dokumentų analizė, iš penkių aukštojo mokslo įstaigų patvirtintų atvirosios prieigos plėtrą reglamentuojančių dokumentų tik Vilniaus universiteto nuostatuose yra nurodoma, kad „į publikacijų sąrašą, pateikiamą priėmimo-atestacijos komisijai akademiųjų darbuotojų atestavimo metu, įtraukiami tik tie moksliniai straipsniai ir kon-

48 PINFIELD, Stephen. Making Open Access Work: The 'state-of-the-art' in providing open access to scholarly literature. *Online Information Review*, 2015, Nr. 39 (5), p. 617.

49 NARAYAN, Bhuva; LUCA, Edvard. Issues and Challenges in Researchers' Adoption of Open Access and Institutional Repositories: a contextual study of a university repository [interaktyvus] [žiūrėta 2020 m. spalio 12 d.]. *Information Research*, 2017, Nr. 22(4). Prieiga per internetą: <<http://InformationR.net/ir/22-4/rails/rails1608.html>>.

50 NARAYAN, Bhuva; LUCA, Edward (et al.). *Scholarly Communication Practices...*, p. 170–171.

51 UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairės [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/policy-guidelines-for-the-development-and-promotion-of-open-access>>.

ferencijų medžiaga, kurie yra įkelti į eLABa PDF formatu <...>⁵². Ši nuostata mokslininkams, dirbantiems Vilniaus universitete, įsigaliojo 2019 m., todėl tikėtina, kad Vilniaus universiteto mokslininkų į eLABa įkeliamų viso teksto publikacijų skaičius augs.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ, TEIKIAMŲ eLABA, TIPAI. Į eLABa gali būti keliamos tik recenzuotos ir jau aprobuotos mokslinės publikacijos, čia neteikiama vadinamoji „pilkoji“ literatūra (pvz., juodraštinės mokslinių publikacijų versijos (angl. *working papers*), perskaitytų pranešimų pateiktys). Didžiausią eLABa įkeltų mokslinių publikacijų repertuaro dalį sudaro straipsniai vienkartinuose ir serialiniuose leidiniuose (78,5 proc.). Likusi mokslinių publikacijų dalis pasiskirsto atitinkamai: konferencijų pranešimų tezės (6,5 proc.), knygos (5,8 proc.), straipsniai leidiniuose, publikuojančiuose konferencijų medžiagą (5,7 proc.) ir kita mokslinė produkcija (3,5 proc.)⁵³.

Išvados

Lietuvoje susiklosčiusias sąlygas atvirajai prieigai įgyvendinti galima vertinti kaip palankias – nesant komercinės mokslinių publikacijų leidybos kai kurie moksliniai žurnalai jau 1999 m. buvo laisvai prieinami internete. „Žaliajai“ atvirajai prieigai pamatą padėjo eLABa, 2011 m. pradėjusi veikti kaip nacionalinė mokslinės informacijos talpykla. Šiuo metu Lietuvos mokslinės informacijos talpyklų tinklą sudaro 13 elektroninių sistemų, į kurias kelti publikacijas mokslininkai yra įpareigojami skirtingų lygių norminiuose dokumentuose įtvirtintomis nuostatomis. Taigi, galima sakyti, kad Lietuvoje „žalioji“ atviroji prieiga yra skatinama plėtojant mokslinės informacijos talpyklų infrastruktūrą ir kuriant palankią teisinę aplinką.

Atlikta eLABa statistinių duomenų analizė parodė, kad, nepaisant teigiamų mokslinės informacijos talpyklų plėtrai aspektų, susiduriama ir su kliūtimis. Pagrindinė problema yra nedidelis viso teksto mokslinių publikacijų skaičius nacionalinėje talpykloje eLABa, kas rodo tai, kad mokslininkams keliami reikalavimai yra įgyvendinami tik labai nedidele apimtimi. Matyti, kad opiausia problema yra atvirosios prieigos gairių įgyvendinimas skatinant mokslininkus naudotis mokslinės informacijos talpyklomis ne tik kaip mokslinių publikacijų bibliografinių duomenų registru, bet ir kaip leidybos kanalu. Viena vertus, trūksta mokslinių publikacijų autoriams taikomos motyvacinės sistemos sie-

52 Vilniaus universiteto atvirosios prieigos prie mokslo (meno) ir studijų darbų nuostatai (patvirtinti 2017 m.). [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.].

53 eLABa talpyklos statistika [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.].

jant viso teksto mokslinių publikacijų teikimą talpyklai su karjeros galimybėmis, atestacija (išskyrus VU), kita vertus, reikalavimo įkelti viso teksto mokslines publikacijas į talpyklą (-as) įgyvendinimas neturėtų būti suprantamas tik kaip mokslinių publikacijų autorių atsakomybė.

Nedidelis mokslininkų įsitraukimas teikiant mokslines publikacijas institucinėms talpykloms yra ne tik Lietuvai, bet ir kitoms šalims būdinga problema. Pasaulyje aktyviau mokslinės publikacijos keliamos į temines talpyklas, kuriose mokslo darbai dalijamasi su tos pačios srities mokslininkais. Taigi, matyti besiformuojanti pasaulinė tendencija, kai teminės talpyklos yra pasitelkiamos kaip mokslinių publikacijų leidybos kanalas įkeliant į jas viso teksto mokslines publikacijas, o institucinės talpyklos – kaip bibliografinės informacijos sąvadas, kuriame galima rasti informaciją apie mokslinę produkciją bei sukauptus studentų baigiamuosius darbus. Ši situacija, kai į institucines mokslines informacijos talpyklas yra keliami tik labai nedidelė dalis visų užregistruojamų mokslinių publikacijų, mokslo institucijoms neleidžia visa apimtimi įgyvendinti ilgalaikio mokslinių publikacijų išsaugojimo funkcijos.

Apskritai matyti, kad diskusijos apie atvirąją prieigą ir kartu „žaliosios“ atvirosios prieigos įgyvendinimo būdą tampa vis konkretesnės, nukreiptos į konkrečių praktinių klausimų sprendimą. Užuoat svarščius, ar atviroji prieiga yra reikalinga, pereinama prie klausimo, kaip ją įgyvendinti, kokias priemones pasitelkti sprendžiant mažesni, nei tikėtasi, mokslininkų įsitraukimą į atvirosios prieigos įgyvendinimą. Siekiant geriau suprasti mokslininkų poreikius atvirosios prieigos mokslinių publikacijų sklaidai, svarbūs tampa mokslininkų atvirosios prieigos leidybinės elgsenos tyrimai. „Žaliosios“ atvirosios prieigos įgyvendinimo Lietuvoje atveju aktualu sužinoti, kas lemia šalies mokslininkų pasirinkimą teikti ar ne mokslines publikacijas Lietuvos ir / ar tarptautinėms mokslinės informacijos talpykloms; taip pat būtų aktualu iširti Lietuvos teminių talpyklų kūrimo ir palaikymo poreikį.

Šaltiniai ir literatūra

1. Apie licencijas. Creative commons [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://creativecommons.org/licenses/?lang=lt>>.
2. Atvirosios prieigos prie mokslinių publikacijų ir tyrimų duomenų „Horizonte 2020“ gairės [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf>.
3. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities [interak-

- tyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>>.
4. Bethesda Statement on Open Access Publishing [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>>.
 5. Budapest Open Access Initiative [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/>>.
 6. DAGIENĖ, Eleonora; PALIULIS, Narimantas. Features, Possibilities and Problems of Academic E-Publishing in Lithuania. *Business: Theory and Practice*, 2009, vol. 10, iss. 2, p. 159–171. DOI: 10.3846/1648-0627.2009.10.159-171.
 7. eLABa institucijos. Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka eLABa [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/elaba/institucijos>>.
 8. eLABa talpyklos statistika [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/talpykla/statistika>>.
 9. Elektroninių dokumentų įkėlimo į Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos informacinę sistemą tvarkos pavyzdinis aprašas. elaba.lt [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.elaba.lt/elaba-portal/documents/19/21849/20150119_VU_isakymas_eLABa_tvarkos_aprasas.pdf/66356e3a-8702-43f1-a081-0b726250d043>.
 10. Europos Komisijos rekomendacija dėl prieigos prie mokslinės informacijos ir tos informacijos išsaugojimo [2018] L 134/13 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0790&from=EN>>.
 11. GLOSIENĖ, Audronė; VILIŪNAS, Giedrius. Institucinės talpyklos ir naujoji mokslinės informacijos sankloda. *Informacijos mokslai*, 2006, t. 36, p. 53–67.
 12. Kauno technologijos universiteto atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų nuostatai (patvirtinta 2016 m.). Kauno technologijos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <<https://biblioteka.ktu.edu/news/patvirtinti-atvirosios-prieigos-prie-mokslo-publikaciju-ir-duomenu-nuostatai/>>.
 13. Klaipėdos universiteto atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų gairės (patvirtinta 2018 m.). Klaipėdos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.ku.lt/kub/wp-content/uploads/sites/15/2019/01/KU_atvirosios_prieigos_gaires.pdf>.
 14. KRETAVIČIENĖ, Meilė. Open Access in the Baltic Countries. *Scienscominfo: Nordic-Baltic Forum for Scientific Communication*, 2008, vol. 4, no. 1, p. 1–2 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. lapkričio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://journals.lub.lu.se/sciocominfo/article/view/241>>.
 15. KUPRIENĖ, Jūratė. *Informacijos organizavimo principų taikymas elektroninėje erdvėje: strateginių krypčių nustatymas mokslinėms skaitmeninėms bibliotekoms* [daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, 232 p.
 16. KUPRIENĖ, Jūratė; PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Open Access to Scientific Publications: the Situation in Lithuania. *Scienscominfo: Nordic-Baltic Forum for Scientific Communication*, 2009, vol. 5, no. 2, p. 1–4.
 17. KUPRIENĖ, Jūratė; PROKOPČIK, Marija; PETRAUSKIENĖ, Žibutė. Sistemų sąveikumas kaip mokslo publikacijų talpyklų tobulinimo sąlyga mokslinėje komunikacijoje. *Informacijos mokslai*, 2017, Nr. 78, p. 7–35. DOI: 10.15388/Im.2017.78.10832.

18. LEE, Jongwook; BURNETT, Gary (et al.). Availability and accessibility in an open access institutional repository: a case study [interaktyvus] [žiūrėta 2020 m. spalio 12 d.]. *Information Research*, 2015, Nr. 20 (1). Prieiga per internetą: <<http://www.informationr.net/ir/20-1/paper661.html#ogu14>>.
19. Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka eLABa [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.elaba.lt/elaba-portal/pradzia>>.
20. Lietuvos ETD informacinė sistema [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. lapkričio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.labt.lt/Projektai/ETD>>.
21. Lietuvos mokslo taryba. Atvirosios prieigos prie mokslo publikacijų ir duomenų gairės. [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. spalio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/dceeeb10e05711e59cc8b27b54efaf6e>>.
22. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas (Žin., 2009, Nr. 54-2140; 2009, TAR, 2016-07-14, Nr. 2016-20555) [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.infolex.lt/ta/51734>>.
23. LSMU e. dokumentų talpykla (LSMU eDoc) [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eknygos.lsmuni.lt/etalpykla/>>.
24. LUCA, Edvard; NARAYAN, Bhuvan. Redesigning the Open-Access Institutional Repository: A User Experience Approach. *ICADL 2016: Digital Libraries: Knowledge, Information, and Data in an Open Access Society*, 2016, p. 275–281. doi: 10.1007/978-3-319-49304-6_33.
25. MACEVIČIŪTĖ, Elena. Šiuolaikiniai mokslo serialiniai leidiniai. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 212–219.
26. Mykolo Romerio universiteto atvirosios prieigos politikos nuostatai (patvirtinta 2016 m.). Mykolo Romerio universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://roarmap.eprints.org/234/>>.
27. MRU institucinė talpykla [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://repository.mruni.eu/?locale-attribute=lt>>.
28. NARAYAN, Bhuvan; LUCA, Edvard. Issues and Challenges in Researchers' Adoption of Open Access and Institutional Repositories: a Contextual Study of a University Repository [interaktyvus] [žiūrėta 2020 m. spalio 12 d.]. *Information Research*, 2017, Nr. 22(4). Prieiga per internetą: <<http://InformationR.net/ir/22-4/rails/rails1608.html>>.
29. NARAYAN, Bhuvan; LUCA, Edvard (et al.). Scholarly Communication Practices in Humanities and Social Sciences: A Study of Researchers' Attitudes and Awareness of Open Access. *Open Information Science*, 2018, Nr. 2, p. 168–180. DOI: 10.1515/opis-2018-0013.
30. OGUZ, Faith; ASSEFA, Shimelis. Faculty Members' Perceptions towards Institutional Repository at a Medium-sized University: Application of a Binary Logistic Regression Model. *Library Review*, 2014, Nr. 63, p. 189–202. DOI: 10.1108/LR-07-2013-0088.
31. PINFIELD, Stephen. Making Open Access Work: The 'State-of-the-art' in Providing Open Access to Scholarly Literature. *Online Information Review*, 2015, Nr. 39 (5), p. 604–636. DOI: [org/10.1108/OIR-05-2015-0167](https://doi.org/10.1108/OIR-05-2015-0167).
32. PINFIELD, Stephen; SALTER, Jennifer (et al.). Open Access Repositories Worldwide, 2005-2012: Past Growth, Current Characteristics, and Future Possibilities. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 2014, Nr. 65 (12), p. 2404–2421. DOI: [org/10.1002/asi.23131](https://doi.org/10.1002/asi.23131).
33. SCHMIDT, Birgit; KUCHMA, Iryna. *Implementing Open Access Mandates in Europe: OpenAIRE study on the development of Open Access Repository Communities in Europe*.

- Georg-August-Universität Göttingen, 2012. 180 p. [žiūrėta 2019 m. lapkričio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://univerlag.uni-goettingen.de/handle/3/isbn-978-3-86395-095-8>>. ISBN 978-3-86395-095-8.
34. STONKIENĖ, Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; MATKEVIČIENĖ, Renata. *Autorių teisės mokslo komunikacijoje. Lietuvos mokslininkų kūrinių, publikuojamų valstybės remiamuose moksliniuose žurnaluose, teisinė intelektinės nuosavybės apsauga* [monografija]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 350 p. ISBN 978-9955-33-394-4.
35. STONKIENĖ, Marija; ATKOČIŪNIENĖ, Zenona; MATKEVIČIENĖ, Renata. Mokslo komunikacijos kaita. *Informacijos mokslai*, 2009, t. 48, p. 46–67. DOI: 10.15388/Im.2009.0.3331.
36. SUBER, Peter. *Open Access*. Cambridge: The MIT Press Essential Knowledge series, 2012. 242 p. ISBN 978-0-262-51763-8.
37. ŠARLAUSKIENĖ, Lina. Informacijos paieška Lietuvos akademinės (mokslinės) informacijos duomenų bazėse. Iš *Naudojimas elektroniniais mokslo informacijos šaltiniais (duomenų bazėmis)* [interaktyvus]. Vilnius, 2010, 459 p. Prieiga per internetą: <https://www.lmba.lt/sites/default/files/3_modulis.pdf>. ISBN 978-609-95149-1-8.
38. UNESCO Atvirosios prieigos politikos plėtros ir skatinimo gairės [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/policy-guidelines-for-the-development-and-promotion-of-open-access>>.
39. Vilniaus Gedimino technikos universiteto atvirosios prieigos prie duomenų ir mokslo publikacijų gairės (patvirtinta 2016 m.). Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vgtu.lt/files/1672/83/4/2_0/VGTU_Atvirosios_prieigos_prie_duomenu_ir_mokslo_publicaciju_gairės.pdf>.
40. Vilniaus universiteto atvirosios prieigos prie mokslo (meno) ir studijų darbų nuostatai (patvirtinti 2017 m.). Vilniaus universiteto biblioteka, 2019 [interaktyvus] [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 6 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.vu.lt/site_files/Senatas_Taryba/S-2017-11/VU_atvirosios_prieigos_nuostatai.pdf>.